

Barn på flukt – 26. november 1942

Irene Levin

Denne artikkelen omhandler to grupper som i liten grad har vært gjort til sosiale objekt i diskursen om siste verdenskrig. Den ene er barn og den andre er norske jøder. Her vil jeg kombinere disse to gruppene og rette søkelyset på det jødiske barnehjemmet i Oslo og på hva som skjedde da barnehjemsbarna ble reddet over til Sverige i slutten av 1942.

Hver av gruppene har ikke vært særlig synlige i det kollektive narrativet om det som skjedde under siste verdenskrig når den store, mer overordnede fortellingen presenteres. *Krigen* som det forkortes til her i landet, fortelles ofte om i termer av helter og skurker. Enten tar man for seg de ene eller de andre. Heltene og skurkene er nærmest dikotome størrelser og presenteres som entydige kategorier. Nyanser og dilemmaer er mindre framtrедende. Litteraturen som omhandler siste verdenskrig gir derfor på mange måter et skjevt bilde av det som skjedde i Norge.

Når det gjelder barna, står en overfor andre utfordringer enn bare en kategorisering i helter og skurker. Her er det forholdet mellom voksnes og barns versjoner som skaper problemer. Som regel er det voksnes fortellinger *om* barn som får et modellmonopol i forhold til barnas egne beretninger. Dette henger sammen med at det ikke er like lett for barn å formidle seg skriftlig. Men det finnes noen unntak. Anne Franks dagbok står som et monument og målbærer på mange måter alle barns stemme. Anne Frank nedtegnet hendelser dag for dag i tiden før hun og familien ble arrestert. Hennes fokus var både hva som skjedde og følelsene rundt. I ettertid har det vist seg at den utgaven som først ble utgitt, var sterkt redigert av hennes far. Han likte ikke datterens karakteristikk av ham og andre i det som

ble deres hushold. Han likte heller ikke at hun skrev om hendelser med en seksuell undertone. Først nå, mer enn 60 år etter hennes død, får verden høre hennes virkelige stemme i den nye versjonen som utkom nylig (Frank 2005).

Det er ikke bare det skriftelige ordet som formidler barns stemme. Tegning har alltid vært en inngang til barns liv (Levin 1989). Selv under de mest umenneskelige forhold har barn tegnet sine tanker og håp slik vi har sett det i barnetegningene fra konsentrasjonsleiren Terezin. Disse tegningene viser hvordan barn selv under slike forhold hadde forestillinger om symboler som en vet ikke fantes i konsentrasjonsleiren som for eksempel blomster på bordet. Tegningene viser ikke bare død og elendighet, men også håp om en annen fremtid. Merkelig nok finnes det en kreativitet til tross for den nærmest umulige livssituasjon barna var i.

Erindringslitteratur der voksne forteller om hvordan de hadde det da de vokste opp – altså da de selv var barn, er en annen sjanger. Disse viser et retrospektivt bilde, og er ikke en beskrivelse av hvordan situasjonen virkelig var den gangen. Selv om framstillingen nødvendigvis er gjort gjennom voksnes øyne, gir skildringene likevel et fokus på barn og deres situasjon. Således bidrar de til innsikt i det å være barn under krig. Et eksempel her er Per Olav Tillers *Hverdag i krig: fra barn til voksen 1940–1945* (2004).

Et annet lite utforsket område er det som omhandler norske jøder. Hva skjedde, hvilken rolle spilte etniske nordmenn og hvilken rolle hadde nazistene? Hvem risikerte sine liv for å redde jøder? Hvem var overgriperne og har det norske rettssystemet straffet dem som forbrøt seg under siste verdenskrig? Dette er bare noen av de spørsmål ettertiden må stille.

Den internasjonale litteraturen har særlig siden 1980-tallet fokusert på jødeforfølgelsene. Ingjerd V. Brakstad (2006) sier i sin masteroppgave at Norge er i utakt på dette punktet. Jødeforfølgelsene har verken fått en sentral plass i den bredere framstillingen av okkupasjonstiden eller er behandlet som et eget tema. Nærmest som et klassisk eksempel står en av Norges mest framtrædende historieforskere Ole Kristian Grimnes' bok fra 1969 om norske Sverige-flyktninger. Her omhandles jødene med en setning: "Også jødene kom for øvrig over grensen høsten 1942" (s. 118).

Brakstad analyserer denne litteraturen og deler den opp i faser (2006). De første verkene er preget av en forsiktighet og er lite konfronterende. Oskar Mendelsohns *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år, bind I og bind II* er eksempler her. Man kan sette Mendelsohn i samme tradisjon som Magne Skodvin slik Theodor Barth gjør det (1996). Mendelsohn stilte

ikke det kritiske søkelyset til sine kilder, ifølge Barth. Skodvin selv fremhever Mendelsohns arbeider som enestående standardverk (Skodvin 1991). Brakstad (2006) plasserer også Samuel Abrahamsens *Norway's Response to the Holocaust. A Historical Perspective* fra 1991 i samme tradisjon. Den utvandrete Abrahamson som bodde i USA i alle år etter krigen, takker i denne boka Norge for hva de gjorde for å redde norske jøder.

Et skille kommer på nittitallet. I 1994 publiserte Kristian Ottosen *I slik en natt. Historier om deportasjon av jøder fra Norge*. I tillegg til lister over de nærmere 800 jøder som ble drept i konsentrasjons- og dødsleire, inneholder boka historier om ulike jødiske skjebner. Rett etter kom Bjarte Brulands hovedoppgave i historie (1995) *Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene* der han blant annet retter søkelyset på det norske byråkratiets rolle under arrestasjonene og deportasjonene av jødene. En annen ung historiker, Mats Tangestuen (2004) behandler norske jøders flukt til Sverige. Han tar også opp etterkrigstidens debatt omkring Hjemmefronten og jødiske flyktninger og påviser antisemittiske holdninger også blant motstandsmenn involvert i flyktningtrafikken. Senere kom Einhart Lorenz med *Veien mot Holocaust* (2003) og i boka *Jødehat* drøftes antisemittisme fra antikken til i dag (Berg Eriksen, Harket & Lorenz 2005). Pedagogen Joron Pihl diskuterer skolens rolle i forbindelse med arrestasjonene (2002).

Det finnes enkelte bøker fra overlevende norske jøder slik som Julius Paltiel (Komissar 1995), Herman Sachnowitz (Sachnowitz & Jacoby, 2005) og Kai Feinberg (Feinberg & Stefansen 1995). De forteller om sine historier og bidrar med viktig dokumentasjonsmateriale. Espen Søbye (2003) har rekonstruert den unge jenta Kathe Lasniks liv i boka: *Kathe. Alltid vært i Norge*. Uttrykket henspiller på hennes utfylte spørreskjema i registreringen av jøder i 1942. På spørsmålet: "Hvor lenge har De vært i Norge," svarer hun: "Alltid vært i Norge" – noe Søbye undres om kunne være et skrik om hjelp: jeg er en av dere.

Selve folkemordet på de norske jødene er i liten grad en integrert del av vår krigshistorie. Når for eksempel den største norske helten fra siste verdenskrig, Gunnar Sønsteby, skriver om sine erfaringer fra krigsårene, omtaler han overhodet ikke den norsk-jødiske befolkningen. Dette er nok så underlig tatt i betraktning at den norsk-jødiske befolkningen ble dramatisk minimert med vel en tredjedel drepte i løpet av krigen. Og det er den gruppen av arresterte nordmenn som desidert mistet flest av sine. Dessuten er det den eneste gruppen som ble sendt fra Norge til tilintetgjørelse.

Den norske historien skiller seg ut fra det som skjedde med jødene i de andre skandinaviske land slik som med jøder i Danmark og Finland. I

de landene ble henholdsvis 1 og ½ prosent drept. Det er med andre ord en interessant del av vår nære fortid der mange spørsmål fremdeles står ubesvarte. Nå kan man si at alt ikke kan omtales på en gang. Kontrasten blir likevel nokså grell når Sønsteby i sin kjente bok fra 1960 (*Rapport fra Nr 24* – nå i et tredje opplag fra 1996) hyller den mannen som hadde ansvaret for organiseringen av arrestasjonen av jødene i Oslo, Knut Rød, og utroper ham til krigshelt (Søbye 2006:45).

Hva kan så dette komme av? En mulig forklaring er en oppfatning av at norske jøder ikke var nordmenn som andre etniske nordmenn – dvs en forestilling som bunner i et *vi* og et *de* (Gullestad 2006). Hvem var *de* (andre) og hvordan konstrueres et *vi*? Vi'et kan både være en formell statsborgerlig så vel som en emosjonell dimensjon: hvem opplever seg som nordmann? (Kopperud 2006). Slik krigshistorien er skrevet viser den at definisjonen av hvem som inngår i vi'et er nordmenn født og oppvokst i Norge og med lang historie fra fedrelandet. *De* er de andre – de som ikke inngår i vi'et.

I en Aftenposten-artikkel (1946) etter rettsaken mot politiinspektør Knut Rød, heter det: ”Jeg er fullt overbevist om at Rød kun arbeidet for gode nordmenns interesser.” Som nevnt, hadde Rød¹ ansvaret for deportasjonen av norske jøder til Auschwitz. Jødene var norske statsborgere, men i denne uttalelsen inngår de ikke i definisjonen av ”gode nordmenn” dvs det kollektive vi'et. Terje Emberland (2005:420) stiller spørsmålet om de norske jødene før krigen var ”ekskludert fra det nasjonale 'vi', og derfor i stor grad (...) overlatt til sin skjebne”.

Det er her snakk om en majoritetens definisjon. Det betyr ikke at representanter for minoriteter, slik som jødene, selv oppfatter situasjonen på samme måte. Da jeg intervjuet norske jøder som overlevde konsentrasjonsleirene nylig i forbindelse med den permanente utstillingen på Villa Grande (vitnesbyrdintervjuer), var vissheten om at de var norske, en viktig drivkraft til at de overlevde.² Historier om hvordan de kunne gå og snakke sammen om kveldene i leirene og mane fram bilder av Norge og hva de skulle gjøre når de kom hjem, var en vesentlig del av beretningen. Som intervjuer registrerte jeg at gråten ikke kom når de snakket om død, selv

¹ For ytterligere informasjon om frifinnelsen av politiinspektør Knut Rød, se også billedkunstner Victor Linds arbeider blant annet (1996) og professor jur. dr. Knut Sveris artikkel: Landssvikoppgjørets merkeligste rettssak i 1982.

² I forbindelse med utstillingen om norske jøders skjebne under siste verdenskrig som skal åpne på Villa Grande på Bygdøy i Oslo 23. august 2006, har jeg intervjuet overlevende om deres erfaringer.

når det gjaldt nære familiemedlemmer som for eksempel brødre. Derimot gråt de når de snakket om Norge og det å være norsk og om 17. mai som symbolet på det norske. Fra jødenes eget perspektiv tilhørte de det norske *vi*.

Hvem bodde på barnehjemmet?

I denne artikkelen retter jeg søkelyset mot en redningsaksjon utført av modige kvinner og menn som så definitivt hadde en utvidet *vi*-følelse der også andre grupper var inkludert. Jeg kommer til å løfte fram redningen av det jødiske barnehjemmet i Oslo i forbindelse med jødeaksjonene 26. november 1942.

Etter hvert som nasjonalsosialismen vant terreng og nazistene okkuperte mer og mer av Europa, ble behovet for utsatte grupper om å komme til Norge større. Samtidig ble Norges restriktive innvandringspolitikk tydeligere (Johansen 1984, 2005). Nansenhjelpen startet i 1937 og skulle hjelpe truede mennesker fra Mellom-Europa. Først hadde de sitt hovedkvarter i Østerrike. Etter annekteringen av landet, flyttet Nansenhjelpen til Tsjekkoslovakia. Imidlertid klarte de, mens de var i Østerrike, på lovlig vis å få ut 22 østerrikske barn til Norge tidlig i juni 1938.³ Planen var at barna bare skulle være i Norge i de tre sommermånedene.

Norge hadde på den tiden en restriktiv innvandringspolitikk (Johansen 1984, 2005). Ikke alle som kom til landet fikk bli. Ekspedisjonssjef Platou i Justisdepartementet skrev en betenkning der han henviste til de jødiske barna og anmodet om at de ikke måtte få oppholdstillatelse – i alle fall ikke de foreldreløse siden de kunne bli en byrde for den norske stat (Waal 1991). Dette notatet ble basis for Arbeiderpartiets flyktningpolitikk. Søknader fra jødiske flyktninger fikk strengere behandling enn andre politiske flyktninger. ”Takket være Centralpasskontoret er vi på det felt snart like internasjonalt beryktet som vi en gang var aktet,” skrev stortingspresident C. J. Hambro til statsråd Wold i et håndskrevet brev i 1939 (Hambro 1939).

De første barna som kom, var i alderen 10–13 år. Da de kom til Norge, ble de plassert på det jødiske feriehjemmet ved Skui i Vestre Bærum. Etter en tid ble de så tilbudt plasser hos pleieforeldre. Etter tre måneder var

³ Det er noe uklart om ”Wienerbarna” kom med hjelp fra Nansenhjelpen. Allikevel har jeg funnet det sannsynlig at dette kan ha vært tilfellet.

omme og krigen nå var en enda større trussel, ble alle foreldrene til ”Wienerbarna” som de ble kalt, kontaktet og spurt om de ville at barna fortsatt skulle være i Norge eller reise tilbake. Foreldrene til syv barn ønsket barna sine hjem. Alle ble drept.

De barna som var igjen i Norge, ble plassert i et nyetablert jødisk barnehjem i Oslo. Først hadde barnehjemmet adresse i Industrigaten i Oslo, men ganske snart flyttet det til Holbergsgate 21, vis a vis det nåværende SAS hotellet. Den jødiske menigheten i Oslo kjøpte bygården og barna flyttet inn sammen med sin bestyrerinne, Nina Hasvold.

Nina Hasvold var født Hackel i 1910 og kom fra St. Petersburg og var utdannet barnhagepedagog. Hun studerte i Berlin der hun traff barnepsykiateren Nic Waal. Begge tilhørte gruppen rundt Wilhelm Reich og var deltagere på ”Kinderseminariet” ved det psykoanalytiske institutt (Waal 1991:177). Nic Waal fikk Nina Hasvold til Norge i 1936, og da stillingen som bestyrerinne på barnehjemmet var ledig, fikk hun jobben.

Nina Hasvold var en fantastisk bestyrerinne for alle barna. De elsket henne. Og hun dem. Det visste alle barna. Den dag i dag snakker de barna som var der, om Nina som den kjærligste mor en kan tenke seg. Noen har også oppkalt sine egne barn etter henne. Og de ønsker å lage en hederspris i hennes navn.

Det kom flere barn til barnehjemmet. En norsk gutt var der en stund.⁴ To gutter kom fra Tsjekkoslovakia. I alt var 9 gutter og 5 jenter på hjemmet da situasjonen begynte å stramme seg til.

Situasjonen høsten 1942

Hva var situasjonen for de norske jødene høsten 1942? Norge hadde vært i krig i to og et halvt år. Situasjonen var vanskelig for alle, men den var verst for den jødiske befolkningen. Høsten 1942 strammet okkupasjonsmyndighetene også taket overfor det øvrige norske samfunnet. De antijødiske tiltakene hadde eskalert gjennom registrering av alle jøder og med krav om J-stempel i passet. Enkelpersoner var arrestert helt fra 1940, men disse ble arrestert ikke bare fordi de var jøder, men også fordi de hadde markert seg i den anti-nasjonalsosialistiske debatten eller med det som kunne defineres som kommunistiske aktiviteter. En markant person var

⁴ Denne gutten flyttet ut igjen før arrestasjonene den 26. november og ble arrestert med sine foreldre og sendt med SS Donau til Auschwitz.

administrerende direktør og overlege ved Trondhjem sykehus, Ephraim Wolff Koritzinsky som ble arrestert allerede den 1. desember 1941 og plassert på Falstad fangeleir. Da var hans yngste sønn, Theo, en måned. Koritzinsky hadde jernkorset fra sin tjeneste som kirurg i første verdenskrig. Dette hjalp ham ikke. Han ble brukt som lege i leieren og i nabokommunen Ekne. Ephraim Wolff Koritzinsky døde av kreft på Levanger sykehus 15. mai 1942 (Borøchstein 2000, Levin 2005).

Den første gruppearrestasjonen av jøder skjedde den 18. juni 1941 – fire dager før invasjonen av Sovjetunionen. Nå ble alle mannlige jøder i Nord-Norge (fra blant annet Tromsø, Narvik og Brønnøysund) arrestert. Disse ble plassert på Sydspissen fangeleir på Tromsøya sammen med hundre andre nordmenn. Jødene fra denne arrestasjonen endte sine dager i gasskamrene i Auschwitz. I samme forbindelse ble 61 statsløse jøder fra Oslo og omegn arrestert og satt på Grini. Disse ble løslatt etter kort tid.

De aller fleste nazifiserte land planla utryddelsen av sin jødiske befolkning gjennom først å plassere jødene i getto. I Norge var det aldri snakk om det. Dels hang det sammen med at jødene i Norge var få og således var situasjonen oversiktlig (Mendelsohn 1986). Videre var en her redd for hva den øvrige norske befolkningen ville si hvis jødene ble plassert i særskilte områder.

Da en var kommet til den 26. oktober 1942, ble alle jødiske menn over 15 år med ”J” i legitimasjonspapirene arrestert. Dagen før hadde sjefen for Statspolitiet Karl Alfred Marthinsen sendt telegram til alle norske politimyndigheter med kunngjøring om arrestasjonene. Telegrammet innholdt også informasjon om inndragingen av jødisk eiendom. Loven om inndraging av jødisk eiendom ble undertegnet samme dag, den 26. oktober. Lov om arrestasjonene var hjemlet i ”Lov om midlertidig forordning av 6. oktober 1941 om anvendelse av sikringsforføyninger overfor personer som mistenkes for visse overtredelser” og ble undertegnet to dager før, den 24. oktober 1942. Arrestasjonene ble utført av kriminal- og ordens politiet, Statspolitiet, det Germanske SS og lensmennene.

Den 26. oktober var alle jødiske menn over 15 år enten arrestert, i dekning eller på flukt. Den jødiske minoriteten hadde mistet sitt økonomiske grunnlag. Kvinnene hadde daglig meldeplikt på politistasjonene. Samtidig prøvde de å hjelpe sine brødre, sønner og ektefeller med mat, medisiner og klær. Dessuten planla de flukten i den grad de hadde kontakt. Mange flyktet ved hjelp av gode venner eller andre. Mange kom seg også over til Sverige ved egen hjelp. Situasjonen var ytterst alvorlig, men hvem kunne forestille seg at jødene skulle transporteres til tilintetgjørelse?

Dette var situasjonen også for barnehjemmet. Nina Hasvold var registrert og meldte seg hver dag ved nærmeste politistasjon.

Den 26. november 1942

Den 25. november fikk Sigrid Helliesen Lund en telefon: ”(...) ja, det skal være fest i kveld igjen – det er de små pakkene de skal hente denne gangen” (Helliesen Lund 1981). Mennene var allerede arrestert. Hvem som ringte henne, visste hun ikke. Men hun var en del av Sivorg⁵ og ”kvinnegjengen” foruten at hun var med i styret i Nansenhjelpen og hadde vært aktiv under hele krigen og også i årene før. Blant annet hadde hun selv hentet tsjekkiske flyktninger til Norge og noen av dem var også på barnehjemmet (Lund 2004). Hvem kunne de mene når de snakket om de ”små pakkene”? Det tok ikke lang tid før hun forsto at det var tale om jødiske kvinner og barn (Wright 1974).

Også barnepsykiateren Nic Waal fikk en beskjed om hva som kom til å skje. Ifølge Helge Waals bok om sin mor (Waal 1991), fikk hun denne beskjeden via bestyrerinnen Nina Hasvold som var blitt kontaktet av ”en Levin som lå i dekning på Ullevål sykehus”. Hvem er så denne Levin? Det kan være Marcus Levin som var nær barnehjemmet og i den jødiske menighets sosialnemnd. Ifølge kilder var han ikke innlagt på Ullevål sykehus og flyktet tidligere. Det kan være en annen med navn Levin? Vi vet ikke. Men det kan også være at Nic Waal ble kontaktet direkte av sitt eget nettverk.

Sigrid Helliesen Lund fikk vite at Nic Waal hadde kontakt med bestyrerinnen Nina Hasvold. Derfor fortsatte hun å varsle andre jødiske kvinner og barn for å få dem i dekning. Det var ingen tid å miste. Samtidig holdt hun kontakt med Nina Hasvold under hele flukten og mens de var i dekning i Oslo.

Det var altså Nic Waal sammen med Nina Hasvold som var de operative i den første delen av aksjonen. De vekket alle de 14 barna som på det tidspunktet bodde på barnehjemmet. Barna fikk beskjed om å ta på seg det fineste de hadde og to av alt. To underbukser, to par sokker, to gensere osv. Kvinnene var bestemte – samtidig som de viste ro og omsorg. De fortalte at situasjonen var alvorlig, ”mer alvorlig enn 9. april” (Levin 2003). Barna forteller i dag at de ikke på noe tidspunkt var engstelige (Levin

⁵ Sivorg og Milorg var deler av Hjemmefronten under krigen.

2003). Deres tillit til Nina var total. Og kvinnene benyttet hele sitt nettverk – således ble flukten meget godt planlagt.

De satt og ventet til tiden var inne for å forlate leiligheten. De snek seg ned baktrappen. Alle tok støvlene i hånden og listet seg ned trappen fra barnehjemmets lokaler i tredje etasje. De måtte være ekstra stille fordi i annen etasje bodde det en kvinne som hadde nazisympatier. Derfor tok de baktrappen. De 14 barna ble delt i to grupper, de eldste og de yngste. Siden Nic Waal var lege, hadde hun anledning til å få bensin. De stuet barna fra den første gruppen (de yngste) inn i bilen og reiste så fra Holbergsgate til Veslekroken 1 på Nedre Ullern. Der bodde hennes venninne Gerda Tanberg.⁶ Hun hadde sagt seg villig til å stille sin lille leilighet til disposisjon i en annen etasjes villa. Etter at den første puljen var plassert der, dro Nic Waal direkte tilbake til Holbergsgate for å hente de større barna. Også de klarte hun å få trygt over til Ullern.

Det var nå 14 barn i en toroms leilighet. De skulle ha mat og drikke. Og det var rasjonering. Dessuten bodde det andre mennesker i huset. Det var viktig at de var stille hvilket selvfølgelig ikke var lett med mange barn på få kvadratmeter. Barna måtte krabbe når de skulle bevege seg. Og de forsto alvoret.

Sigrid Helliesen Lund hjalp Gerda Tanberg med forsyninger. Hun klarte å få rasjoneringskort fra kjente slik at barna kunne få mat. Hele tiden hadde hun kontakt med Nina Hasvold (Lund Helliesen 1981). Men hun viste seg ikke for barna. Ingen av de barna jeg har snakket med og som nå er voksne, kjenner til det Sigrid Helliesen Lund gjorde i forhold til barnehjemmet. Derimot kommer det frem gjennom andre kilder (Wright 1974, Helliesen Lund 1981, Ulstein 1970, Lund 2004)

I deler av tiden barna var hos Gerda Tanberg, bodde noen av barna også hos andre for ikke å vekke mistanke. For eksempel ble en gutt plassert på Torshov og jentene var på Nordstrand hos Nic Waals søster Maisen Moe.

Gerda Tanberg tok sin rolle svært alvorlig og hadde kontroll i forhold til alle barna – selv de som ikke var hos henne hele tiden. Da selve flukten over til Sverige nærmet seg, kom de alle tilbake til hennes leilighet. Det tok en uke å få flukten organisert. Drosjesjåfør Martin Solvang⁷ var i

⁶ Gerda Tanberg var født 22. september 1903. Hun var med under kampene i Nord-Norge under den tyske invasjonen. Etter at barna hadde bodd hos henne i to uker, slo hun en tysk offiser og ble dømt til å bo og arbeide på en bondegård på landet.

⁷ Martin Solvang ble arrestert den 29/2 1943 og satt først på Åkerbergveien fengsel, deretter på Møllergate 19 fra 27/2-31/3. Til slutt satt han på Grini hvorfra han ble løslatt 4/9 1944.

samme nettverk som Nic Waal. Han hadde kjørt mange turer til grensen. Selv bodde han i Frydenlundsgate ved St. Hanshaugen i Oslo sammen med sin kone, to barn foruten fetter og hans kone. Også fetteren var drosjesjåfør og aktiv i motstandsarbeidet på den tiden.

Martin Solvang kjørte barna fra Ullern til grenselos Ola Rauken i Arneberg, sør for Elverum. Ola Rauken drev et småbruk. Meningen var å gå over grensen samme natt, men grenselosen kunne ikke gjøre det den natten. Derfor overnattet de på Durpetorpet. Været var fryktelig. Ett av barna fikk hentet noe melk på nabogården. De var våkne hele natten for å passe på peisen. Neste dag fulgte Ola Rauken dem, den første gruppen, halvveis mot grensen til en annen grenselos, Ola Breisjøberget. Breisjøberget førte dem over den siste delen av ruten til den svenske grensevakten.⁸ I løpet av flukten fikk Nina Hasvold gallestensanfall og en av guttene bar hennes ryggsekk. ”Slik jeg husker flukten, var den ikke særlig dramatisk, antagelig fordi den var så godt planlagt og fordi vi hadde flaks” sier ett av barna i dag (Levin 2003).

Da barna kom til Sverige, ble de ført til en militær forlegning. Ved siden av var en skole hvor de fikk småkaker og kakao og så ble de transportert til et sykehus for avlusning. Det gjaldt alle norske flyktninger. Den første gruppen var de eldste guttene og den neste som Martin Solvang hentet etter en uke, var de yngste guttene og pikene.

Barnehjemsbarna var alle flyktninger i Norge og således uten statsborgerskap. De ble derfor sendt til en annen mottakerstasjon enn flyktninger med norsk statsborgerskap. De bodde i Alingsås ved Gøteborg til krigen var over. Nic Waal og Tove Filseth (senere Tau) som var sekretær i Nansenhjelpen og hadde flyktet fra Norge, besøkte barna i Sverige.

Etter krigen returnerte barna til Norge. Noen flyttet sammen med sine foreldre til England, USA, Canada. I dag er alle barna i live og er bosatt i ulike land i Vest-Europa og Nord-Amerika.

Avslutning

Denne redningsaksjonen ble helt vellykket. Alle barna overlevde og likeledes dere hjelpere. Alle hjelperne er hedret med prisen Righteous Among the Nations fra Yad Vashem i Jerusalem i forbindelse med åpningen av

⁸ Ola Breisjøberget er den eneste av de syv personene som greide å få barnehjemsbarna over som fortsatt er i live.

Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter i slutten av august 2006. Det har tatt lang tid før denne historien har fått en offisiell anerkjennelse. Sigrid Helliesen Lund var en av Hjemmefrontens representanter da de kollektivt ble hedret med samme utmerkelse i 1979. Likevel har det vært påfallende taust om hva som skjedde med de jødiske barnehjemsbarna (Levin 2001).

Ved å skrive om barnehjemsbarnas flukt håper jeg å bidra til erindringslitteraturen fra siste verdenskrig og knytte meg opp til den tradisjon som blant andre Per Olav Tiller (2004) er en del av. Riktignok var jeg ikke med på flukten, men jeg har intervjuet tre av de 14 barna som var med. Det som har kommet fram i denne artikkelen er slik de i dag husker at det var den gangen.

Det ble laget en film om denne flukten på femtitallet: *I slik en natt*. Filmen inneholder en rekke feil. Helge Waal har skrevet om flukten i sin bok om sin mor. Men også han måtte spørre "barnehjemsbarna" selv om hva som skjedde. Nic Waal fortalte veldig lite til sine barn. Videre kilder til denne artikkelen er Sigrid Helliesen Lunds bok om sitt liv. Her forteller hun også om barnehjemsbarnas flukt. Men siden hun selv var en bakgrunnsfigur og ikke synlig for barna selv, stemmer ikke alle historiene med barnas egne erfaringer. En del av hennes aktiviteter i den forbindelse kommer fram i det intervju som historikeren Ragnar Ulstein gjorde med henne i 1970. Dessuten nedtegnet hennes gode venninne Myrtle Wright alt som foregikk i Helliesen Lunds hus i Oslo hvor også Myrtle Wright bodde. Notatene gjemte hun i hønsehuset. Hennes venninne Sigrid kjente heller ikke til disse nedtegningene.

Dette er en historie om brave kvinner og menn som gjorde det de mente var rett i en tid der nettopp slike handlinger og holdninger var nødvendig. Når jeg har spurt hjelpere hva det kom seg av at de hjalp, svarer de alle: "Jeg bare gjorde det." For dem var det ikke noe spørsmål. Det er det mye å lære av.

Litteratur

- Abrahamsen, Samuel. 1991. *Norway's Response to the Holocaust. A Historical Perspective*. New York: Holocaust Library.
- Aftenposten*, 5. februar 1946. Knut Rød ble frifunnet.
- Barth, Theodor. 1996. Mange kapitler i jødernes historie. *Dagbladet* 16. februar.

- Berg Eriksen, Trond, Håkon Harket & Einhart Lorenz. 2005. *Jødehat*. Oslo: Damm forlag.
- Borøchstein, Ove. 2000. *Historien om Kristiansundjødene*. Kristiansund: Ibs forlag.
- Brakstad, Ingjerd V. 2006. Omtale av deportasjonene og mordet på de norske jødene i den illegale pressen og etterkrigspressen, perioden 1942–1948. Masteroppgave ved Historisk institutt, UiO.
- Bruland, Bjarte. 1995. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene. Hovedoppgave ved historisk institutt, UiB.
- Emberland, Terje. 2005. Antisemittisme i Norge 1900–1940. I: Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz, red. *Jødehat* Oslo: Damm.
- Feinberg, Kai & Stefansen, Arnt. 1995. *Fange nr. 79108 vender tilbake*. Oslo: Cappelen.
- Frank, Anne, 2005. *Anne Franks dagbok: den oavkortade originalutgåvan: anteckningar från gömstället 12 juni 1942–1. august 1944*. Oversatt av Per Holmer: kommentarer og etterskrift av oversetteren.
- Grimnes, Ole Kristian. 1969. *Et flyktningssamfunn vokser fram: Nordmenn i Sverige 1940–45*. Oslo: Aschehoug.
- Gullestad, Marianne, 2006. *Plausible Prejudice: Everyday Experience*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hambro, C. J. 1939. *Brev til statsråd Wold*.
- Johansen, Per Ole. 1984. *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943*. Oslo: Gyldendal.
- Johansen, Per Ole. 2005. 20 år for en jøde. *Materialisten* 4.
- Komissar, Vera, 1995. *På tross av alt. Julius Paltiel*. Oslo: Aschehoug.
- Kopperud, Øyvind. 2006. Søknad om doktorgradsprosjekt ved Historisk institutt, UiO.
- Levin, Irene. 1989. Barns fingeravtrykk. I: Irene Levin & Graham Clifford, red. *Hverdags-skrift til Per Olav Tiller*. Trondheim: Tapir.
- Levin, Irene. 2001. Taushetens tale. *Nytt norsk tidsskrift* 3.
- Levin, Irene. 2003. Intervjuer med barnehjemsbarna for søknad om prisen Righteous Among the Nations, Yad VaShem, Jerusalem.
- Levin, Irene. 2005. Vitnesbyrd-intervjuer for den permanente utstillingen på Villa Grande.
- Lorenz, Einhart. 2003. *Veien mot Holocaust*. Oslo: Pax forlag.
- Lind, Victor. 1996. Er en grønn monokron flate mer interessant enn en rød? *Galleri Struts*. Oslo.
- Lund, Bernt H., 2004. Personlig samtale.
- Lund, Sigrid Helliesen. 1981. *Alltid underveis*. Oslo: Tiden Norsk forlag.
- Mendelsohn, Oskar. 1986. *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind II*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosen, Kristian. 1994. *I slik en natt. Historien om deportasjonene av jøder fra Norge*. Oslo: Aschehoug.
- Pihl, Joron. 2002. Monomenter og mot-monomenter. *Nytt norsk tidsskrift* 2.
- Sachnowitz, Herman & Jacoby, Arnold. 2005 (1. utg. i 1976). *Det angår også deg*. Oslo: Cappelen.
- Skodvin, Magne. 1991. *Norsk historie 1939–1945. Krig og okkupasjon*. Oslo: Det norske samlaget.
- Sveri, Knut. 1982. Landssvikoppgjørets merkeligste rettssak, i *Lov og frihet. Festskrift til Johs. Andenæs*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Søbye, Espen. 2003. *Kathe. Alltid vært i Norge*. Oslo: Oktober forlag.
- Søbye, Espen. 2006. Antisemittisme, et unorsk fenomen? *Prosa* 1.
- Sønsteby, Gunnar. 1996, 1960. *Rapport fra "Nr. 24"*. Oslo: Norsk Kunstforlag.
- Tangestuen, Mats. 2004. "Også jødene kom for øvrig over grensen høsten 1942": jødiske flyktninger fra Norge i Sverige 1940–1945. Hovedoppgave i historie, UiB.

- Tiller, Per Olav. 2004. *Hverdag i krig: fra barn til voksen. 1940–45*. Oslo: Pax.
- Ulstein, Ragnar. 1970. Intervju med Sigrid Helliesen Lund.
- Wright, Myrtle. 1974. *Norwegian Diary. 1940–1945*. London: Friends Peace International Relations Committee.
- Waal, Helge. 1991. *Nic Waal. Det urolige hjertet*. Oslo: Pax forlag.

Irene Levin
Høgskolen i Oslo
Avdeling for økonomi-, kommunal- og sosialfag
Postboks 4 St. Olavs plass
NO-0130 Oslo, Norge
e-post: Irene.Levin@oks.hio.no